

УДК [378.147:37.061]:373.31

Марина Ісаєва

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ЯК ЗАВДАННЯ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ В УМОВАХ ОСВІТНЬО-ВИХОВНОГО СЕРЕДОВИЩА КЛАСУ

У статті розглядаються теоретичні аспекти соціалізації, специфіка її перебігу у учнів початкової школи. Виявляються завдання вчителя початкових класів, що пов'язані з процесом соціалізації. Запропоновані шляхи створення сприятливого освітньо-виховного середовища в класній кімнаті, яке б стимулювало швидкий та ефективний процес соціалізації дитини у початковій школі.

Ключові слова: соціалізація, освітньо-виховне середовище, задачі вчителя, вчитель початкових класів.

Людина по своїй природі є створінням соціальним. Кожному з нас притаманно належати до якоїсь групи, порівнювати себе та власну поведінку з оточуючими. У період дитинства людина проходить складний етап соціалізації, в якому приймають участь усі, хто її оточують: родина, друзі, вихователі дитячого садочку, викладачі гуртків, вчителі. У різні часи питанню соціалізації приділяли увагу Ж.-Ж. Піаже, Ч. Кулі, Дж. Мід, А. В. Мудрик, С. С. Фролов та інші.

Особливу роль в успішності соціалізації відіграє період навчання у початковій школі. Вчителю, що працює з молодшими школярами, необхідно володіти глибокими знаннями про механізми процесу соціалізації, на основі яких він повинен створювати сприятливі умови, освітньо-виховне середовище, щоб допомогти дітям знайти своє місце в суспільстві. Нажаль, дуже часто цей аспект розвитку особистості випадає з поля зору педагогів молодших класів, поступаючись у значенні освітнім питанням.

Тому метою цієї роботи був розгляд соціалізації дитини як одного з основних завдань вчителя початкових класів. Перед автором поставало завдання виявити основні задачі, які повинна вирішити дитина для успішної соціалізації та визначити, як саме вчитель може допомогти їй у цьому за допомогою шкільного освітньо-виховного середовища.

Для того, щоб більш детально вивчити, як саме освітньо-виховне середовище впливає на процес соціалізації дитини, потрібно визначити, що ми розуміємо під словом «соціалізація».

Соціалізація є одним з основоположних понять у суспільних науках, яке спирається на співвідношення «індивід» та «суспільство» [1, с. 9]. В глобальному аспекті Ерккі Асп визначає соціалізацію як взаємодію поколінь, в результаті якого від одного покоління до іншого передається

створена та накоплена за цей час культурна спадщина [2, с. 156]. За Ж. Піаже, у більш вузькому розумінні, соціалізація – це процес адаптації до соціального середовища, який полягає в тому, що дитина, досягнувши певного рівня розвитку, може взаємодіяти з іншими людьми [3, с. 473].

Тобто, соціалізація – це сукупність усіх соціальних процесів включення індивіда у соціальні відносини через засвоєння накопиченого соціумом досвіду, системи норм та цінностей, що дозволяють йому функціонувати як повноцінний член суспільства.

На кожному віковому етапі (зокрема, у початковій школі) дитина має вирішити певні завдання, що у сукупності дозволять їй досягнути повної успішності соціалізації та подовжити свій розвиток. А. В. Мудрик виділяє три групи завдань, які необхідно вирішити: природно-культурні, соціально-культурні та соціально-психологічні [4, с. 101].

Природно-культурні задачі полягають в тому, що людина на певному віковому етапі повинна досягнути відповідного загальноприйнятими нормам фізичного та сексуального розвитку.

Протягом навчання у початковій школі дитині необхідно засвоїти елементи етикету, символіки, навчитися розуміти кінесичну мову, тобто розпізнавати значення жестів, поз, міміки та пантоміміки, пов'язані з тілом і статтю, реалізовувати фізичні задатки, дотримуватись гігієни, режиму, сприяти оздоровленню організму, фізичному саморозвитку та психофізичному балансу. І якщо задачам, пов'язаним з фізичним розвитком, присвячено багато досліджень, то перші завдання ми розглянемо докладніше.

Усвідомлення власної ідентичності не можливе без розуміння власної гендерної приналежності. Необоротність цієї приналежності усвідомлюється дитиною к 6–7 рокам і супроводжується посиленням гендерної диференціації поведінки та установок. Цей вік можна вважати певним рубежем у становленні гендерної ідентичності [5, с. 167].

Школа на етапі навчання у початкових класах є одним з головних факторів, що впливають на самовизначення дитини. Тому розуміння природи статі та наслідків, які дає усвідомлення або неусвідомлення своєї гендерної приналежності, поруч з іншими питаннями ідентичності та навчання, є однією з першочергових задач сучасної школи.

Важливе значення для виявлення власної гендерної ідентичності представляє наявність рольової моделі. Переважну більшість вчителів у молодшій школі складають жінки, а це означає, що в цей важливий для формування особистості період хлопці не мають авторитетного прикладу чоловічої поведінки, що може сприяти розвитку жіночності [6, с. 132].

Тому, важливо, щоб освітньо-виховне середовище класу створювало у свідомості дітей позитивну модель і чоловічої, і жіночої поведінки. У фізичному оточенні цьому сприяють різноманітні плакати та ілюстрації, що демонструють правила етикету (наприклад, хлопчик допомагає

дівчинці одягнути пальто, дівчина ввічливо слухає хлопця, тощо), адже ілюстрація є найбільш дієвим засобом стереотипізації [7, с. 102]. Сюди ж відносять і підручники, які вчитель може використовувати і як наочну демонстрацію гендерної поведінки у суспільстві, і як словесний ресурс створення моделі гендерних ролей. Дитяча література від самого початку була орієнтована на вічні, непохитні цінності, вчить розрізняти добро і зло, правду та брехню [8, с. 54], бути справжнім чоловіком або жінкою.

Важливим інструментом у сприянні належному формуванню ідентичності є розмова. Вчителю необхідно приділяти багато часу слуханню того, що діти хочуть сказати, обговоренню їх поведінки, поясненню різних точок зору, очікувань, почуттів [6, с. 148]. Завдяки цим розмовам, а також розповідям, казкам, пісням, зображенням, навіть рухам, вчитель допомагає учням усвідомити свою особистість та визначити лінію поведінки з оточуючими.

Соціально-культурні задачі – це пізнавальні, моральні та ціннісно-смыслові задачі. Людина на кожній стадії соціалізації повинна мати певний набір знань, умінь та навичок, а також, будучи членом соціальної групи, приймати участь у житті суспільства.

Подібні знання дитина набуває у процесі щоденної взаємодії з оточуючими та протягом виконання щоденних справ. Треба відмітити, що такі знання специфічні для кожного з вікових етапів, кожного етносу та кожної соціальної групи, до якої належить людина.

Досягнувши належного з точки зору соціуму ступеня інтелектуального розвитку, дитина не матиме проблем зі встановленням міжособистісних зв'язків, що дасть їй можливість закріпити своє місце у суспільстві. Вплив освітньо-виховного середовища на цей аспект міститься у наданні широкого інформаційного простору та можливості самостійного пошуку та відбору необхідної інформації. Учні повинні самостійно навчитись орієнтуватися у широкому інформаційному полі, аналізувати ті дані, що надходять до них, обговорювати їх з однокласниками.

Проінформованість дітей – це «не «нав'язування» певних передач, фільмів, преси, літератури, політичних поглядів, це ще й підтримка народних традицій, це формування світоглядної цілісності» [9, с. 89]. Освітньо-виховне середовище класу повинно містити різноманітні ресурси інформації: книжки, періодичні видання, Інтернет, тощо. Також вчителю бажано створити такі умови, що стимулювали б дітей до обговорення отриманої інформації. Цьому сприяють стінгазети, опитувальники, проведення тематичних дискусій, організація групових проектів тощо. Навіть розташування парт у класній кімнаті може допомогти більшій взаємодії дітей та більш плідному обміну інформацією.

Другою складовою соціально-культурних задач є задачі з формування духовно-моральних цінностей. Дитина повинна усвідомити, що лише дотримуючись норм моралі та зберігаючи культурні цінності,

вона зможе стати повноцінною частиною суспільства.

О. Г. Горшкова у своїй статті стверджує, що «сьогодні, як ніколи, необхідно наповнити сучасний освітній процес аксіологічним змістом, що закладено в ідеях гуманності, яка розкриває його сутність і значення у різних видах діяльності» [10].

Кожна людина протягом життя створює індивідуальну ієрархію особистих цінностей, які поєднують духовну культуру соціуму та духовний світ особистості. Особисті цінності характеризуються значною осмисленістю і, перетворюючись у ціннісні орієнтації, стають основою соціальної регуляції стосунків між людьми та поведінкових проявів індивіда. «Цінності являють собою переконання людей про життя та норми поведінки в суспільстві. Вони визначають мотиви та вчинки людей, їх уявлення про ідеальні моделі поведінки й ідеальні життєві цілі» [10].

Головним завданням школи у цьому аспекті є створення умов для формування вірної системи цінностей кожної окремої особистості, адже цінності стають цілями, до яких прагне людина.

Освітньо-виховне середовище повинно відобразити духовні надбання культури, в якій виховується дитина, сприяти формуванню мовленнєвої культури, поваги до державності та національної приналежності. Ознайомлення з літературою власного народу, оточення державною та культурною символікою, зображення краси рідної природи, підтримування традицій та культурних напрямів етносу – все це допоможе дитині сформувати вірні ціннісно-моральні орієнтири, що формувались століттями її народом.

Але формування системи духовно-моральних цінностей повинно спиратися не тільки на історичні надбання, воно повинно стимулювати дитину до постійного інформаційного пошуку, саморозвитку, вільної творчості. Творчі прояви особистості стають шляхом реалізації індивідуального внутрішнього світу, допомагають затвердити власні духовні, моральні, естетичні спрямування та поділитися ними з соціумом. Освітньо-виховне середовище, у якому навчається дитина, повинно бути комфортним для вільного розвитку творчого потенціалу кожної дитини.

Розвиток системи духовно-моральних цінностей особистості не може проходити без її участі в суспільно-корисній праці, без проявлення активності, ініціативності, ентузіазму. Лише беручи участь у такого роду діяльності, дитина зможе зрозуміти та оцінити важливість праці інших. Тому важливо створити умови, в яких учні змогли б проявити свої знання, вміння та навички, оволодіти новими формами активності, тощо.

До **соціально-психологічних задач** ми відносимо задачі, що пов'язані зі становленням самосвідомості особистості, її самовизначенням в актуальному житті і на перспективу, самореалізацією та самоствердженням.

Цей процес формування власного «Я» є довгим, складним і не може

здійснюватись без участі інших людей, у даному випадку, вчителів та учнів. Дитина, знаходячись у школі в постійному контакті з однокласниками та педагогами, формує власне «Я», спираючись на реакції оточуючих.

Американський психолог та соціолог Чарльз Кулі, який присвятив багато часу вивченню формування самосприйняття, дійшов до висновку, що власне «Я» формується не лише (і не стільки) на основі об'єктивних факторів, а і спираючись на так зване «соціальне дзеркало», тобто на реакцію соціуму на поведінку та зовнішність індивіда [11, с. 123].

Учитель, як один з найвпливовіших факторів освітньо-виховного середовища у початковій школі, повинен створити умови, в яких дитина отримувала б позитивну оцінку своїх вмінь та можливостей. Ч. Куні довів, що навіть звичайна дитина спроможна досягти визначних успіхів за умови, якщо її старання будуть належним чином оцінені та нагороджені. Для цього можна використовувати експозицію робіт учнів, проведення щотижневих конкурсів на самого активного читача (художника, конструктора, тощо), різного роду рейтингові дошки та багато інших можливостей освітньо-виховного середовища класної кімнати. Коли дитина буде бачити, що її досягнення мають значення, ціняться та відзначаються, це стане не тільки мотивацією для подальшої роботи, а й сприятиме гармонійному входженню у соціум та самовизначенню.

Джордж Мід, американський психолог та соціолог, розробив теорію «узагальненого іншого», що у певній мірі доповнює та розширює вчення про дзеркальне «Я» Ч. Кулі [12]. Згідно цієї теорії, «узагальнений інший» – це загальноприйняті правила та цінності певної групи, на основі яких формуються індивідуальні особистості кожного з членів цієї групи. Кожна людина у процесі спілкування намагається подивитись на себе очима інших, встає на місце оточуючих, оцінює себе згідно зі стандартами «узагальненого іншого».

Усвідомлення загальноприйнятих норм, здатність дивитись на себе очима інших членів суспільства розвивається головним чином за допомогою рольової гри. Прийняття ролі – це «спроба прийняти на себе поведінку особистості в іншій ситуації чи іншій ролі» [13, с. 58]. Діти проходять шлях від імітування дорослих без будь-якого розуміння (підготовча стадія), що переходить в осмислене, але нестале копіювання (ігрова стадія), до цілеспрямованого та зібраного виконання ролі (завершальна стадія), коли дитина може не тільки оцінювати світ з точки зору свого персонажу, а й відчувати інших учасників. Цей процес формує у дитини здатність бачити свою особистість у зв'язку з соціальним оточенням та розуміти їх реакцію на себе.

Вчителю початкових класів необхідно створити максимально різноманітні ресурси для рольової гри. Впроваджуючи її як форму роботи протягом занять, стимулюючи учнів до такого роду гри у позакласний час,

вчитель допомагає дитині сформувати в свідомості образ «узагальненого іншого» та уникнути проблем з розвитком власного «Я». Адже невміння адаптуватися до інших точок зору, бачити себе очами оточуючих погано відбивається на здатності до соціалізації.

Інтерес дитини до рольової гри можна стимулювати різноманітними засобами наочності, костюмами різних професій, цікавими розповідями чи навіть запрошенням гостей на урок. Можливості вірно організованого освітньо-виховного середовища дозволять дитині найбільш детально вивчити кожен персонаж, що їй доведеться з ним працювати.

Ще один американський вчений А. Галлер запропонував концепцію «значимого іншого» [13, с. 60]. Вона в певній мірі є продовженням теорії Дж. Міда. А. Галлер стверджує, що поряд з «узагальненим іншим» на формування індивідуального «Я» впливає і особистість, схвалення якої дитина прагне домогтися та чий вказівки виконує, «значимий інший». У цій іпостасі найчастіше виступають, окрім батьків, учителі, деякі однолітки та видатні люди. Індивід прагне прийняти їх ролі, наслідувати та імітувати їх, формуючи крізь цю призму своє «Я» та проходячи завдяки цьому процес соціалізації.

Вчителю, як центральному компоненту освітньо-виховного середовища початкової школи, важливо являти собою ідеальний образ для наслідування, адже для дитини у віці від 6 до 9 років саме вчитель займає найавторитетніше місце у житті. Також формуванню позитивного образу «значимого іншого» сприятимуть фотографії видатних людей у класі, розповіді про визначні вчинки та тих, хто їх зробив.

Тож, підсумовуючи усе вищесказане, ми можемо стверджувати, що соціалізація є одним з найважливіших завдань вчителя, адже діти входять у новий, значно ширший за їхню родину, соціальний круг, а вчитель початкової школи стає головним посередником у соціалізації дитини. Саме вчитель створює для дитини такі умови освітньо-виховного середовища, що допомагають розв'язати природно-культурні, соціально-культурні та соціально-психологічні завдання, без чого успішна соціалізація неможлива. Звичайно, ця стаття не розкриває усіх аспектів соціалізації як завдання вчителя, тому тема залишається актуальною та потребуючою подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Brown H. Socialization. The Social Learning Theory Approach / Hedy Brown. – G.B. : The Open University Press, 1976. – 42 p.
2. Асп Э. К. Введение в социологию / Э. К. Асп. – М. : Алетея, 2000. – 265 с.
3. Пиаже Ж. Избранные психологические труды / Ж. Пиаже. – М. : Просвещение, 1969. – 660 с.
4. Мудрик А. В. Социальная педагогика / А. В. Мудрик. – М. : Академия,

2009. – 224 с.
5. Иванов С. О. Детская литература как фактор формирования гендерной идентичности школьников / С. О. Иванов // Сборник научных работ «Эврика – 2011». – Гродно : ГрГУ, 2011. – 227 с.
  6. Haylock D. Professional Issues for Primary Teachers / Derek Haylock, Ann Browne. – London : SAGE Publication Company, 2004. – 267 p.
  7. Кавинкина И. В. Гендерная асимметрия учебного материала для начальных классов / И. Н. Кавинкина, О. С. Иванов // Подготовка учителя начальных классов: проблемы и перспективы : материалы Междунар. науч.-практ. конф. – Минск : БГПУ, 2010. – 147 с.
  8. Котлова Т. Б. Гендерные стереотипы в учебниках начальной школы / Б. Котлова, А. В. Смирнова // Женщина в российском обществе. – 2001. – № 4. – 98 с.
  9. Капська А. Й. Соціальна педагогіка / А. Й. Капська, О. В. Безпалько. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 488 с.
  10. Горшкова О. Г. Цінності – основа соціалізації та духовного розвитку особистості / О. Г. Горшкова. – Режим доступу : <http://vuzlib.com/content/view/745/94>.
  11. Cooly C. Human nature and social order / C. Cooly. – N.Y. : C. Scribner's Sons, 1902. – 413 p.
  12. Mead G. Mind, self and society / G. Mead. – Chicago : University of Chicago Press, 1934. – 400 p.
  13. Фролов С. С. Социология : учебник. для высших учебных заведений / С. С. Фролов. – М. : Наука, 1994. – 256 с.